

ASTARA İNZİBATI RAYONUNDA ƏHALİNİN MƏSKUNLAŞMASI VƏ İNSAN RESURSLARININ İSTİFADƏSİ

Ramin Əliyev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: Ram794@list.ru

DOI :10.30546/2960-1975.2023.1.15

Xülasə. Məqalə ölkənin cənub-şərq ucqarı olan Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması və insan resurslarının optimal istifadəsinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Astara inzibati rayonunda əhali məskunlaşmasının ərazi təşkilinin metodoloji əsasları bu sahə üzrə mövcud elmi mənbələr üzrə araşdırılmış və statistik materiallar əsasında müvafiq cədvəllər hazırlanmışdır. İlk növbədə Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşmasına təsir edən təbii və iqtisadi amillər təhlil olunmuşdur. Tədqiqat ərazisində əhalinin məskunlaşması və insan resurslarının istifadəsinin müasir vəziyyəti və perspektiv imkanlarının təhlil edilməsinə cəhd edilmişdir. Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması və insan resurslarının istifadəsinin tədqiqi ilə bağlı qarşıya çıxan problemlərin həlli üçün statistik, sistemli analiz və digər metodlardan istifadə edilməklə, müvafiq elmi tövsiyələr hazırlanmışdır.

Açar sözlər: Astara inzibati rayonu, təbii və iqtisadi amillər, əhalinin məskunlaşması, insan resursları, dövlət proqramları

Giriş

Astara inzibati rayonu Azərbaycanın cənub-şərq hissəsində yerləşməklə, şimaldan Lənkəran, cənubdan və qərbdən İran İR-sı ilə həmsərhəddir. Rayonun şərq hissəsini Xəzər dənizi, qərb hissəsini Talış dağları əhatə edir[5, s.288]. Rayon əlverişli coğrafi mövqeyi ilə fərqlənərək, Cənub-Şimal tranzit nəqliyyat dəhlizinin vacib hissələrindən birini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Astara inzibati rayonu Azərbaycanın əhalisinin və insan resurslarının ümumi sayında unikalığı və etnik tərkibinin müxtəlifliyinə görə ölkənin davamlı inkişafında önəmli yer tutur. Bunun üçün Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması və insan resurslarının istifadəsinin iqtisadi-coğrafi aspektdə tədqiqi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır. İnzibati rayonda əhali və təsərrüfatın səmərəli ərazi təşkili, insan resurslarından səmərəli istifadə edilməsi məsələlərinin elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, həyata keçirilən tədbirlərin çərçivəsində təkliflər və tövsiyələrin verilməsi vacib vəzifə kimi qarşıda qoyulmuşdur. Ölkədə olduğu kimi, tədqiqat ərazisində də insan resurslarının idarə edilməsi (miqrasiya prosesinin tənzimlənməsi) üçün geniş imkanlar mövcuddur və bu imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə olunmalıdır.

Tədqiqatın məqsədi

Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması, insan resurslarının istifadə edilməsi və sosial-iqtisadi vəziyyəti haqqında informasiya toplayıb emal etməklə, mövcud potensialdan istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi haqqında tövsiyələr

hazırlamaqdır.

Tədqiqatın vəzifələri

Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması və insan resurslarının idarə edilməsinin inkişaf vəziyyətini, mövcud imkanları təhlil etmək, əmək ehtiyatları potensiallarından səmərəli istifadə istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqat materialları kimi “Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları”ndan irəli gələn bir sıra qərarlar, ARDSK-nin, ARETSN-nin, AMEA-nın Coğrafiya və İqtisadiyyat institutlarının fond materiallarından, MDB məkanı və digər xarici ölkə alimlərinin əhali məşğulluğu ilə bağlı apardıqları tədqiqatları və praktiki tövsiyələri, çox saylı elmi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat zamanı müqayisə, statistik, sistemli analiz və digər metodlarından istifadə edilmişdir.

İnsan resursları sosial-iqtisadi kateqoriya olub, cəmiyyətin malik olduğu fiziki və intellektual imkanlarının məcmusunu təşkil edir. Onun tərkibində ən mühüm və aparıcı yeri fiziki və zehni cəhətdən inkişaf etmiş əmək qabiliyyəti yaşında olan əmək qabiliyyətli əhali tutur. Bu isə o deməkdir ki, konkret sosial-iqtisadi tarixi inkişaf mərhələsində, hansı ölkədə ictimai istehsal prosesinin əsasını və subyektini təşkil edən əhalinin fiziki və zehni cəhətdən inkişaf etmiş hissəsi çoxdursa, həmin ölkə daha çox məhsuldar insan resurslarına malikdir. İnsanlar və onların istedadı ölkənin ən qiymətli resursudur. Buna görə də hər bir ölkədə və regionda həmin resursların idarə edilməsi və onlardan səmərəli istifadə olunması strateji vəzifəyə çevrilmişdir. İnsan resurslarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, əvvəla, insanlar nə qədər çox peşə fəaliyyətinə qoşulurlarsa, onlar bir o qədər çox həyat və peşə təcrübəsi qazanır, bir o qədər az vaxt ərzində peşə vəzifələrini daha keyfiyyətlə yerinə yetirir, ölkə, müəssisə, təşkilat və sair üçün daha çox dəyərlər yaradırlar; ikincisi, insanlar sosial idarəetmənin ən mürəkkəb obyektidir; üçüncüsü, insanların peşəkar olması üçün fəaliyyət növlərinin peşəkarlaşması çoxlu kapital tutumluluğu tələb edir; dördüncüsü, peşəkarların fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəkliyi onların imkanlarının düzgün idarə edilməsi sisteminin yaradılması ilə əldə edilir [11, s. 472].

Hər bir ölkədə əhalinin sayı onun inkişafı üçün ən vacib amillərdən biridir. Əhalinin kəmiyyət göstəricisinin dəyəri onun insan potensialından insan kapitalına çevrilməsindən asılıdır. İnsan potensialının kəmiyyət göstəriciləri ilə yanaşı, onların keyfiyyət xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rayonda məskunlaşan əhalinin ümumi sayında bilik və bacarıqlara sahib olanların xüsusi çəkisinin artması burada insan kapitalının zənginliyini əks etdirən vacib göstərici sayılır. Bununla yanaşı, əhalinin coğrafiyası insan potensialının insan kapitalına çevrilməsinə böyük təsir edir.

Azərbaycan regionlarının fərqli relyefi, təbii-iqlim şəraiti, tarixi keçmişi və resurs potensialı bilavasitə onların mənimsənilmə səviyyəsini müəyyən etmişdir. Bu amillər əhalinin

məskunlaşması üçün regionların cəlbediciliyində həlledici rol oynamışdır. Bu baxımdan respublikanın bölgələrinin təsnifatını aşağıdakı şəkildə vermək olar:

- * Çox cəlbedici rayonlar;
- * Nisbətən cəlbedici rayonlar;
- * Cəlb etməyən rayonlar;
- * “Özündən uzaqlaşdıran” xüsusiyyətləri ilə fərqlənən rayonlar.

Son onillikdə respublikada müşahidə edilən sosial-iqtisadi inkişaf təbii ki, hər bir bölgənin vəziyyətinin dəyişməsində öz əksini tapmışdır. Bu səbəbdən regionların yaşayış üçün cəlbediciliyi xeyli artmışdır[9, s. 55].

Əhalinin yayılmasının xüsusiyyətləri bir çox amillərin təsirindən-ərazinin coğrafi mövqeyi, mənimsənilmə səviyyəsi, təbii və iqlim şərait və onlar arasındakı əlaqə başlıca rol oynayır. Ona görə də ərazidə əhali müxtəlif formada məskunlaşmışdır-bəzi ərazilərdə sıx, bəzi ərazilərdə isə seyrək yayılmışdır və elə yerlər də var ki, demək olar ki, orada əhali yaşamır[10, s. 91].

Ölkənin, regionun və ya bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən, maddi və qeyri-maddi istehsal sahələrinin səmərəli ərazi təşkilini təmin edən məhz insan resursudur. İnsan resurslarının tərkibinə daxil olan əhalinin doğum, ölüm və təbii artım göstəriciləri, onun həyat və təsərrüfat fəaliyyətinin yüksəlməsini təmin edən təhsil alması, sosial xidmət və istehsal infrastrukturundan istifadə etməsi, müəyyən ixtisas və peşə hazırlığına yiyələnməsi, ərzaq təminatına əlçatanlığı, etnik, dini, milli və cinsi fərqləri, daxili və xarici miqrasiyalarda iştirakı və s. kompleks bir problem olmaqla, onların tədqiq edilməsi qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir.

Əhalinin sayının dinamikası, etnik tərkibində baş verən dəyişiklər, miqrasiya axımlarının istiqamətlərinin transformasiyası və nəticədə, əhalinin məskunlaşmasının yeni mənzərəsi ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına böyük təsir göstərir. Buna görə, əhali hər bir ölkənin ən böyük, əvəzedilməz sərvəti, sosial-demoqrafik potensialı və iqtisadi qüdrətidir. Əhalinin sayı, xüsusilə onun əsas tərkib hissəsi olan insan ehtiyatları ölkənin, onun ayrı-ayrı regionlarının mənimsənilməsi, iqtisadi inkişafı, müxtəlif təsərrüfat sahələrinin yaradılması, məhsul istehsalı və onun istehlak edilməsində mühüm rol oynayır [7].

Əhalinin sayının müəyyən edilməsi ölkənin daxili iqtisadi siyasətinin bir çox göstəricilərinə də təsir edir. İnsanlar özlərinə maddi nemətlər yaradır. Əhalinin sayının çox olması istehsal edilən məhsulların miqdarının da çoxluğunu, onların çeşidinin artırılmasını tələb edir. Bu halda istehsal prosesinə cəlb edilən təbii sərvətlərin miqdarı artır, təsərrüfatın inkişaf tempi yüksəlir. Əhalinin sayının və onun nəticəsi kimi əmək ehtiyatlarının sayının yüksək tempə artması istehsalın ekstensiv inkişaf yolunun da həlledici olduğunu tələb edir. Bu zaman yeni istehsal obyektləri yaratmaq, şəhərlər, kəndlər salmaq, yeni əraziləri, burada olan təbii ehtiyatları mənimsəmək lazım gəlir. Ona görə də yaxın bir neçə il və daha uzun müddət üçün əhalinin sayının müəyyən edilməsi vacibdir. Əhalinin sayının yaxın və uzaq

perspektiv dövrlərdə öyrənilməsi ölkənin, onun regionlarının, bu regionlarda olan yaşayış məntəqələrinin sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün zəruridir. Əhalinin gələcək sayı istehsal edilən məhsulların miqdarı, xidmət sahələrinin yaradılması, onların nə qədər əhaliyə xidmət etmək imkanlarının müəyyən edilməsi, yaşayış evləri, mədəni-məişət, təhsil, səhiyyə, turizm-istirahət obyektlərinin tikintisi üçün lazımdır [10, s. 100-101].

Astara inzibati rayonunun insan potensialı - doğum, təbii və mexaniki artımı, həmçinin yuxarıda qeyd edilən kompleks amillərin qarşılıqlı təsiri altında formalaşmışdır. XX yüzilliyin 60-cı illərindən hal-hazır qədər Astara rayonunda əhalinin sayının dəyişməsi əsasən artım dinamikası üzrə inkişaf etmişdir. Astara inzibati rayonunda 1959-2019-cu illərdə, Azərbaycanda aparılmış əhalinin siyahıyaalma materiallarının təhlilinə əsasəndəmək olar ki, əhalinin sayının dəyişməsi, əvvəlki illərdə olduğu kimi, artım dinamikası üzrə inkişaf etmişdir. Belə ki, 1959-cu ildə Astara inzibati rayonunda əhalinin sayı 25,3 min, 1970-ci ildə 47,1 min, 1979-cu ildə 59,7 min, 1989-cu ildə 69,7 min, 1999-cu ildə 84,3 min, 2009-cu ildə 96,2 min nəfər olmuşdursa, 2019-cu ildə isə 109,7 min nəfər təşkil etmişdir. Təkcə 1989-cu illə müqayisədə 2019-cu ildə əhalinin sayında 63,5% artım qeydə alınmışdır[6].

Rayonda doğum səviyyəsində artım dinamikası müsbət saldoya malik olsa da, lakin ayrı-ayrı illərdə (hər 1000 nəfərə görə) mütləq hesabla həm doğulanlar, həm də təbii artımda azalma, ölənlərin sayında isə əksinə, artma tendensiyası özünü göstərmişdir. Mütləq göstəriciləri nəzərdən keçirdikdə, əksinə olaraq 1990-cı ildən başlayaraq hazırkı dövrə qədər doğulanların ümumi sayında hər 1000 nəfərə görə azalma davam etmiş və 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə doğulanların sayı 201 nəfər və ya 11,2% azalmışdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

Astara inzibati rayonu üzrə demoqrafik göstəricilər (nəfər)

İllər		Doğum	Ölüm	Təbii artım
1990	Hər 1000 nəfərə görə	31,9	5,2	26,7
	Mütləq hesabla	2247	370	1877
2000	Hər 1000 nəfərə görə	18,6	5,3	13,3
	Mütləq hesabla	1595	454	1141
2010	Hər 1000 nəfərə görə	18,3	5,4	12,9
	Mütləq hesabla	1788	526	1262
2020	Hər 1000 nəfərə görə	14,4	6,8	7,6
	Mütləq hesabla	1587	750	837

Mənbə: Azərbaycanın regionları. Bakı, DSK. 2021

Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşması ərazinin coğrafi şəraitinin xüsusiyyətlərini əks etdirir. Kənd yerlərinin dağ və düzən ərazilərində yerləşməsindən asılı olaraq, demoqrafik vəziyyət fərqli olur. Bunu doğum, ölüm, miqrasiya, təbii və mexaniki artım göstəricilərin dəyişməsində müşahidə etmək olar. Bunlar, eyni zamana, müxtəlif təbii, sosial-iqtisadi, milli-psixoloji və dini amillərin təsiri ilə əlaqədar artıb, azala bilər.

Demoqrafik göstəricilərin dəyişməsi sosial-iqtisadi amillərin təsiri ilə baş verdiyinə görə ərazidə demoqrafik vəziyyət də əhalinin sosial tərkibinin quruluşu, iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Demoqrafik vəziyyətə, həmçinin yaşayış məntəqələrinin inkişaf səvəyyəsi, onların istehsal strukturu, insan ehtiyatlarına tələbat və təmin olunma arasındakı nisbət də təsir edir.

İnsan ehtiyatlarına olan tələbatın ödənilməsi və ya əhalinin iş yerləri ilə təmin edilməməsi nəticəsində əhalinin mexaniki hərəkəti güclənir. Nəticədə demoqrafik şəraitdə böyük dəyişikliklər baş verir. Demoqrafik siyasəti müəyyən edən tədbirlər sistemi vasitəsilə ölkədə və onun ayrı-ayrı regionlarında demoqrafik vəziyyətin optimal idarə edilməsi təmin olunur.

Astara inzibati rayonunun cəlbediciliyi bir tərəfdən relikt və endemik meşələrlə örtülü dağ və dağətəyi, digər tərəfdən müalicəvi qara qumlu, zəngin flora və faunalı, dənizsahili, maddi-mədəni abidəli oykümləri, termal sulu, subtropik tipli landşaftları özündə ehtiva edir. Bundan başqa nəqliyyat (şimal cənub nəqliyyat dəhlizi), rekreasiya-turizm(Hirkan Milli parkı) imkanları baxımından da inzibati rayonda sərmayələr və tikintilər fonunda maraqlı da məskunlaşmaya öz təsirini edir.

Təbii artıma təsir edən mühüm demoqrafik göstərici ölüm sayıdır. Bu göstəricinin dəyişməsinə ilk növbədə əhalinin yaşayış səviyyəsi, səhiyyənin inkişafı, əhalinin yaş və cins tərkibi, məişət və əmək şəraiti təsir edir. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə onun orta ömür müddəti artır. Bu isə ölüm səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Təqaüd yaşlı əhalinin xüsusi çəkisinin çox olması ölümün də çoxalmasına səbəb olur. Ölümə təsir edən əsas amillər sırasına müharibələri, kütləvi xəstəlikləri, epidemiyaları da əlavə etmək lazımdır [3].

Əhalinin təbii artım göstəricilərini doğulanlarla ölənlər arasındakı fərq müəyyən edir. Son 20 ili nəzərə alsaq Astara inzibati rayonunda əhalinin hər 1000 nəfərinə görə doğulanlar 2010-cu ildə 18,3 nəfər, ölənlər 5,4 nəfər olduğu halda, təbii artım 7,6 nəfər təşkil etmişdir. 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə təbii artım göstəriciləri 5,3 % azalmışdır. Aparılan təhlil göstərir ki, doğulanların sayı nə qədər çox olmuşdursa, əhalinin təbii artımı da çox olur. Həmçinin, əhalinin təbii artımına təkan verən əsas göstəricilərdən biri uşaqlarda ölənlərin sayının dəyişməsidir. Aparılan statistik təhlillər göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə doğulan uşaqların sayı az olsada, 2020-ci ildə onlarda ölənlərin sayı 1,4 % artmışdır. Burada doğulan uşaq ölümünün artmasının əsas səbəblərinə erkən yaşda ərə gedən (və ya ərə verilən) qızların ailə saxlama və uşaq böyütməyə hazır olmamaları, əhaliyə tibbi xidmətin zəif təşkili və yeni

ailə qurmuş oğlanların iş dalınca paytaxta və xarici ölkələrə getmələri ilə əlaqədardır.

Astara inzibati rayonunda demoqrafik vəziyyətinə təsir edən əsas amillərdən biri də əhalinin cins və yaş tərkibinin, evlənən və boşananların sayının dəyişməsidir. 2021-ci ilin məlumatlarına əsasən, Astara inzibati rayonunda əhalinin ümumi tərkibində kişilərin sayı 55,6 min nəfər və ya 50,2%, qadınların sayı isə 54,9 min nəfər və ya 49,8 % təşkil etmişdir. Buna uyğun olaraq, Astara inzibati rayonunda məskunlaşan şəhər əhalisi 33,9 min nəfər və ya 30,7% təşkil edir ki, bunun da 16,8 min nəfəri və ya 49,6 %-i kişilərin, 17,1 min nəfəri və ya 50.5 %-i isə qadınların payına düşür. Astara şəhəri, Kijəbə və Ərçivan qəsəbələrində isə şəhər əhalisinin sayı müvafiq olaraq – 8.7, 3.2 və 4.9 min nəfər təşkil etmişdir. Ümumilikdə götürdükdə isə Astara inzibati rayonunun əhalisinin ümumi sayında şəhər əhalisinin sayı 33,9 min nəfər və ya 30,7 %, kənd əhalisi isə 76,2 min nəfər və ya 69,3 % təşkil edir [2].

Yerli əhali ilə apardığımız sorğular göstərdi ki, Astara rayonunda istər şəhər, istərsə də kənd yaşayış məntəqələri üzrə əhalinin ümumi sayına dair rəsmi statistik göstəricilər heç də onun demoqrafik mənzərəsini tam əks etdirmir. Belə ki, inzibati rayon qeydiyyatında olan əhalinin bir hissəsi paytaxta və müxtəlif xarici ölkələrə iş dalınca getdikləri üçün burada gənclərin sayı azlıq təşkil edir. Bununla belə Astara inzibati rayonu bir çox demoqrafik göstəricilərə görə Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda, doğulanların sayına və əhali artımına görə respublikada qabaqcıl bölgələrdən sayılır [12].

Nigah və boşanmaların sayında, birincisi sayca üstünlük təşkil edir və rayonda demoqrafik vəziyyətin dəyişməsinə müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Astara inzibati rayonunun əhalisinin ümumi tərkibində 1990-cı ildə nigahların sayı 706, 2000-ci ildə - 374, 2010-cu ildə - 810, 2020-ci ildə - 418 nəfər olduğu halda, qeyd olunan illərdə, müvafiq olaraq - boşanmaların sayı 30, 22, 46 və 120 nəfər təşkil etmişdir. Əhalinin hər 1000 nəfərinə görə nigahların sayı yuxarıda göstərilən illərdə 10%, 4,4%, 8,3% və 3,8% olduğu halda, boşanmaların sayı isə müvafiq olaraq - 0,4%, 0,3%, 0,5% və 1,1 % təşkil etmişdir [13]. Aparılmış statistik təhlillərdən görüldüyü kimi tədqiqat rayonunda ayrı-ayrı illər üzrə boşanmalara nisbətən bağlanan nigahların sayının artması əhalinin təbii artımının uğurlu olmasında özünü doğrultmuş və bu tendensiya davam etməkdədir.

Astara inzibati rayonunda əhalinin ümumi sayında yaş qrupları üzrə bölgüsü və gənclərin xüsusi çəkisinin yüksək olması, ölkənin silahlı qüvvələrinin insan resursları ilə təmin olunması və iqtisadi fəal əhalinin mövcudluğu rayonun gələcəkdə davamlı inkişaf imkanlarını əks etdirir. Ölkənin 2020-ci il üçün rəsmi statistikasına müraciət etsək, Astara inzibati rayonunun əhalisinin ümumi yaş qrupunda 0-19 yaşda olanlar 31,8 %-ni, 20-34 yaşda olanlar 24,5 %-ni, 39-69 yaşda olanlar 40 %-ni, 70 yaş və ondan yuxarılar isə 3,7 %-ni təşkil etmişdir. O cümlədən kişilər üzrə 0-19 yaşda olanlar 33,5 %, qadınlar üzrə 30,1 %, 20-34 yaş qrupu üzrə kişilər 24,8 %, qadınlar 24,2 %, 34-69 yaş qrupu üzrə kişilər 38,6 %, qadınlar üzrə 41,3 %, 70 yaş və ondan yuxarılar üçün kişilər 3,1 % və qadınlar üçün isə 4,3% təşkil etmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Astara inzibati rayonunun əhalisinin yaş qurupları üzrə bölgüsü

N	Yaş Qurupları	Cəmi		Kişi		Qadın	
		Nəfər	Faiz	Nəfər	Faiz	Nəfər	Faiz
1	0-19	35198	31,8	18649	33,5	16549	30,1
2	20-34	27080	24,5	13795	24,8	13285	24,2
3	34-69	44162	40	21497	38,6	22665	41,3
4	70 yaş və yuxarı	4105	27	1715	3,1	2390	4,3

Mənbə: Azərbaycanın regionları. Bakı, DSK. 2021, 842 səh.

Əhalinin yaş quruplarına müvafiq olaraq 2020-ci il üçün Astara inzibati rayonunun əhalisinin ərazi istehsal vahidləri üzrə məşğulluq səviyyəsi diqqəti cəlb edir. Belə ki, bütün rayon üzrə 51 min nəfərin iqtisadi fəal əhali qurupuna daxil olduğunu görürük ki, bunun da 29 min nəfəri və ya 57%-i kənd təsərrüfatı, meşəçilik və balıqçılıq sahəsində, 0,4%-i hər biri ayrılıqda mədənçıxarma sənayesində; elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı bölüşdürülməsi və təchizatında; informasiya və rabitə; daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahələrində, 4,3%-i emal sənayesi, 0,2%-i hər biri ayrılıqda-su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalında; maliyyə və sığorta fəaliyyəti, 5,3%-i tikinti, 10%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmirində, 2,6%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 0,6%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 0,8%-i inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 4,7%-i Dövlət idarəetməsi, müdafiə və sosial təminatı, 8,2%-i təhsil, 2,2%-i əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 1,7%-i istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyətlə məşğul olmuşlar. Dövlət proqramı çərçivəsində Məşğulluq Xidməti orqanları tərəfindən işsiz, xüsusilə əmək qabiliyyətli ünvanlı sosial yardım alan, habelə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin özünüməşğulluq proqramına cəlb olunması işi davam etdirilmişdir. 2019-2021-ci illərdə Astara inzibati rayonu üzrə 163 nəfər işsiz və işaxtaran şəxs özünüməşğulluq proqramına cəlb olunub, onlardan 129 nəfər kənd təsərrüfatı, 34 nəfər istehsal və xidmət sahələri üzrə proqrama müraciət edib. Proqrama cəlb edilən 163 nəfər işsiz və işaxtaran şəxsdən 12 nəfər əlilliyi olan şəxs, 24 nəfər şəhid ailəsi üzvüdür [1]. Statistikadan göründüyü kimi kənd təsərrüfatında çalışanlar üstünlük təşkil etməklə, həm də daimi məşğul əhali kimi göstərilmişdir. Əslində isə heç də belə deyil. Ona görə ki, bu rayonun kənd təsərrüfatında heyvandarlıqda daimi iş olsa da, əkinçilik mövsümi xarakter daşıyır.

Əhalinin məşğulluğu baxımdan rayon mərkəzi sayılan Astara şəhəri aparıcı mövqeyə malik olmasa da, onun təsərrüfat quruluşunda əsas yeri kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanan yeyinti sənayesi müəssisələri təşkil edir. Burada fəaliyyət göstərən çay fabriki, ət-süd və çörəkbişirmə müəssisələri nəinki rayonun, hətta Astara şəhərinin əhalisinin iş yerləri ilə təmin edilməsi problemini həll etmir. Lakin hazırda Astara şəhərində iş yerlərinin azlığı və əsas mərkəz kimi əhalini tənzimləyə bilməməsi burada miqrasiyanın kütləvi xarakter

almasına şərait yaratmışdır. Astara inzibati rayonu ilə yanaşı Astara şəhəri də mənfi miqrasiya balansına malik olması, emal müəssisələrinin və sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsinin ümumrespublika göstəricilərindən geridə qalması rayonun demoqrafik vəziyyətinin dəyişməsinə mənfi təsir göstərir. Bununla yanaşı, Astara rayonun Xəzər dənizi sahilindəki iqtisadi-coğrafi mövqeyi və İran-İslam respublikası ilə mövcud olan mühüm sərhəd-keçid məntəqəsinin burada yerləşməsi gələcəkdə bölgənin sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacağına böyük ümid verir.

Astara inzibati rayonunda əhalinin milli tərkibindəki müxtəliflik onun demoqrafik mənzərəsinə xüsusi rəng verir. İnzibati rayonun əhalisinin ümumi sayında azərbaycanlıların sayı 60,2 %, talışlar 39,7%, ruslar 0,7%, tatarlar 0,01% və digər millətlər 0,02 % təşkil edir ki, bu da ərazidə əhalinin polietnik tərkibinin olmasını və multukultur dəyərlərə söykənməsini təsdiqliyərək, müxtəlif etnik qrupların bir-birinə qaynayıb-qarışmasına şərait yaratmışdır.

Astara inzibati rayonunda əhalinin məskunlaşmasının coğrafiyası istər üfiqi, istərsə də şaquli qurşaqlar üzrə inkişaf etmişdir. Lakin şaquli qurşaqlar üzrə əhalinin məskunlaşması hündürlüklər artdıqca istər yaşayış məntəqələri, istərsə də əhalinin sayı getdikcə azalmaqda davam edir. Belə ki, ərazidə mövcud olan 92 yaşayış məntəqəsindən 23-ü - 0 metr hündürlüyə qədər, 35-i - 1-200 metrə qədər, 12-si - 201-500 metrə qədər, 19-u- 501-1000 metrə qədər, 2-si - 1001-1500 metrə qədər, 1-i isə 1501-2000 metr dəniz səviyyəsindən hündürlükdə yerləşir (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Astara inzibati rayonunda yaşayışməntəqələrinin və əhalinin yüksəklik qurşaqları üzrə yerləşməsi (2009)

Hündürlük arealı	Yaşayış məntəqələrinin sayı	Ümumi əhali		Şəhər əhalisi		Kənd əhalisi	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1	2	3	4	5	6	7	8
0 metrə qədər	23	51602	100,0	5197	10,1	46405	89,9
1-200 m	35	33437	100,0	15304	45,8	18133	54,2
201-500 m	12	3170	100,0	-	-	3170	100,0
501-1000 m	19	7034	100,0	-	-	7034	100,0
1001-1500m	2	815	100,0	-	-	815	100,0
1501-2000m	1	85	100,0	-	-	85	100,0
Cəmi r-on üzrə	0,62	96230	100,0	22112	23,0	74118	77,0

Mənbə: 2009-cu ildə aparılan əhalinin siyahıyaalma materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Ərazinin dağlıq və düzən relyefə malik olması, əlverişli təbii coğrafi şəraiti və iqtisadi-coğrafi mövqeyi bu yerlərin daha yaxşı mənimsənilməsinə və əhalinin məskunlaşmasına böyük imkanlar yaradır. Rayon ərazisinin təbii-coğrafi və iqlim şəraitinin müxtəlifliyi burada

yüksəklik qurşaqları üzrə məskunlaşan əhalinin təsərrüfat sahələrinin, sosial və xidmət sahələrinin də hündürlüklər üzrə müxtəlif səviyyədə məskunlaşmasına səbəb olmuşdur. Burada əhalinin sıxlığı göstəricisi rayon üzrə hər 1 km²-də 178 nəfər təşkil etsə də, hündürlüklərə doğru bu göstərici xeyli azalır. Son illər, düzənlik və dağətəyi ərazilərdə əhalinin məskunlaşması xeyli artmışdır, eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlığın torpaqlardan istifadə imkanları xeyli genişlənməmişdir [4, s. 30-33].

Göstərilənlərlə yanaşı, tədqiqat rayonunda əhalinin artımı və təsərrüfat fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi, ərazinin kurort-turizm sahəsi kimi istifadə edilməyə başlanması, sərhəd-keçid məntəqələrinin intensivləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq ətraf mühitə antropogen təsir güclənir. Həmin təsirlər torpaqların eroziyası, meşələrin qırılması ilə yanaşı, axar suların, dəniz sahillərinin çirklənməsinə təsir göstərməyə başlamışdır. Məsələn, Astara rayonu ərazisindən Xəzər dənizinə olan 5 axarın qarşısı alınsa da, tamamilə ləğv edilməmişdir. Bala Şahağacı kanalı ilin yağıntılı aylarında sahil ərazisini su basmaması üçün dənizə çıxışı yenidən açılmışdır. Şəhər kanalizasiya şəbəkəsi (22 km-dir) qəza vəziyyətindədir. Gündəlik formalaşan 120 min m³-dən artıq məişət-çirkab sularının bir qismi qəza yerlərindən laylara hopub yeraltı sulara qarışır, digər qismi isə Kələdəhnə kollektoruna tökülərək Xəzər dənizinə axır. Kollektorun qəza yerindən götürülmüş su nümunələrində ammonium ionları 9,1, nitritlər 2,0, neft məhsulları 88,0, OBT₅-30,0, asılı maddələr isə 3,76 dəfə yol verilən həddən artıq müəyyən edilmişdir. Kanalizasiya xətti dağıldığından formalaşan məişət-fekal suları onsuz da istismara yararsız olan təmizləyici qurğuya (TQ-yə) gedib çatmır. Rayonun Şahağacı və digər yaşayış məntəqələrində formalaşan bərk tullantıları bu ərazinin sahil zolağına atılaraq yeni zibilxanaların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur [8, s. 115-116].

Sahilboyu salınmış istirahət və yaşayış obyektlərinin kanalizasiya və məişət tullantı problemlərinin ümumi həlli mövcud deyil. Astara inzibati rayonunda məişət tullantılarının toplanması, çeşidlənməsi və utilizasiya prosesləri qonşu Lənkəran rayonu ilə, eləcə də tələb olunan standartlarla müqayisədə xeyli geridə qalır.

Nəticə

Astara inzibati rayonunda əhali məskunlaşması və insan resurslarının istifadəsi ilə bağlı apardığımız tədqiqatın nəticəsi kimi aşağıdakılar əldə olunmuşdur:

-Astara inzibati rayonun İran İslam Respublikası ilə həmsərhəd olması və strateji coğrafi mövqeyi, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin buradan keçməsi, ərazidə azad iqtisadi zonanın yaradılması rayonun demoqrafik problemlərinin həllinə və ilk öncə yeni iş yerlərinin açılmasına köməklik edəcəkdir;

-Rayonun dağlıq ərazilərinin mənimsənilməsi burada məskunlaşan əhali üçün təbii-resurs potensialından istifadə edilməsi istiqamətində yeniəməl müəssisələrinin və turizm mərkəzlərinin yaradılmasına dövlət dəstəyi artırılmalıdır;

-Astara inzibati rayonununun təbii-iqlim şəraitininin əlverişliliyi və ərazidə kənd

təsərrüfatına yararlı torpaqların geniş yayılması əhalinin sıx məskunlaşmasına təsir edən əsas amillərə aid etmək olar. Əhalinin təbii artımı, məskunlaşma xüsusiyyətləri, miqrasiyası, polietnik tərkibi, sosial-iqtisadi-ekoloji vəziyyəti məsələlərinin sistemli şəkildə tənzimlənməsi Astara inzibati rayonunda insan resurslarının optimal idarə edilməsinə imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasında Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı* (2019-2023-cü illər), 29 yanvar 2019-cu il
2. *Azərbaycanın regionları*. 2010-2021-ci illər. Bakı, DSK. 2021, 842 s.
3. *Azərbaycanın regionları*. (2017). Bakı, DSK., 806 s.
4. ARDSK Astara Rayon Statistika İdarəsi (2021). *Astara rayonunun iqtisadi göstəriciləri*. Astara, 65 s.
5. *Azərbaycan Respublikasının Milli Atlası*. (2014). Bakı
6. *“Azərbaycan SSR Xalq Təsərrüfatı” və “Azərbaycan rəqəmlərdə” adlı statistik külliyyat*. Bakı, 1962-1991-ci illər
7. *Əhalinin sayının dinamikası. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda demoqrafik inkişaf problemləri və əhalinin məskunlaşması*. (2019). Monoqrafiya. Bakı, 216 s.
8. Əzizov S. (2019). *Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda əhalinin məskunlaşmasının nizamlanması problemləri*. Bakı, 165 s.
9. İsmayılov Ç.N., İbrahimovç, A.İ., Seyfullayeva N.S. (2016). *Azərbaycan Coğrafiyası*. Bakı, 199 s.
10. İsmayılov Ç.N. (2010). *İqtisadi və sosial coğrafiyanın əsasları*. Bakı, 328 s.
11. Muradov Ş.M. (2004). *İnsan potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər*. Bakı, 660 s.
12. Paşayev N.Ə., Əyyubov N.H., Eminov Z.N. (2010). *Azərbaycan Respublikasının İqtisadi, Sosial və Siyasi Coğrafiyası*. Bakı., 416 s.
13. *2009-cu ildə aparılan əhalinin siyahıyaalma materialları*. (2010). Bakı

POPULATION IN THE ASTARA ADMINISTRATIVE DISTRICT AND USE OF HUMAN RESOURCES

Aliyev Ramin

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article is devoted to the study of settlement and optimal use of human resources in the Astara administrative region in the south-eastern part of the country. Methodological bases of territorial organization of population settlement in Astara administrative region were studied on the basis of

available scientific sources in this field and relevant tables were prepared on the bases of statistical materials. First of all, the natural and economic factors affecting the settlement of the population in the Astara administrative region were analyzed. An attempt was made to analyze the current state and prospects of human settlement and use of human resources in the study area. Relevant scientific recommendations were prepared using statistical, systematic analysis and other methods to solve the problems related to the study of human settlement and use of human resources in the Astara administrative region.

Key words: Astara administrative region, natural and economic factors, population settlement, human resources, state programs

НАСЕЛЕНИЕ АСТАРИНСКОГО АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА И ИСПОЗОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Алиев Рамин

Лянкаранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Статья посвящена изучению расселения населения и оптимального использования трудовых ресурсов в Астаринском административном районе юго-восточной части страны. На основе имеющихся научных источников в этой области изучены методологические основы территориальной организации расселения населения Астаринского административного района и на основе статистических материалов подготовлены соответствующие таблицы. В первую очередь были проанализированы природно-экономические факторы, влияющие на расселение населения в Астаринском административном районе. Сделана попытка проанализировать современное состояние и перспективы расселения и использования человеческих ресурсов на изучаемой территории. С использованием статистического, систематического анализа и других методов подготовлены соответствующие научные рекомендации для решения задач, связанных с изучением расселения и использования трудовых ресурсов в Астаринском административном районе.

Ключевые слова: Астаринский административный район, природно-экономические факторы, расселение населения, трудовые ресурсы, государственные программы

Daxil oldu: 02.05.2023;

Çapa qəbul edildi: 14.06.2023;

Çap edildi: 23.06.2023